

L'essència del neoliberalisme

Pierre Bourdieu

El món econòmic, ¿és realment com diu el discurs dominant, un ordre pur i perfecte, que deriva implacablement la seua lògica de les seues conseqüències pre-visibles, i amatent a esmenar qualsevol deficiència mitjançant les sancions que aplica, bé de manera automàtica, bé —més excepcionalment— mitjançant els seus braços armats, l'FMI o l'OCDE, i les polítiques que imposen: baixada del cost de la mà d'obra, reducció de la despesa pública i flexibilització del treball? ¿I si no fos, en realitat, més que la posada en pràctica d'una utopia, el neoliberalisme, convertida així en *programa polític*, una utopia, emperò, que arriba a creure's, amb l'ajut de la teoria econòmica que reconeix com a pròpia, la descripció científica del real?

Aquesta teoria tutelar és una pura ficció matemàtica, fundada des de l'origen en una abstracció formidable: la que consisteix, en nom d'una concepció tan estreta com estricta de la racionalitat identificada amb la racionalitat individual, a posar entre parèntesis les condicions econòmiques i socials de les disposicions racionals i de les estructures econòmiques i

socials que són la condició del seu funcionament.

N'hi ha prou només amb pensar, per copsar la magnitud de l'omissió, en el sistema d'ensenyament, que mai no és tingut en compte *com a tal* en una època en què té un paper determinant en la producció de béns i serveis, com també en la producció dels productors. D'aquesta mena de pecat original, inscrit en el mite wal-rasià de la «teoria pura», se'n deriven totes les febleses i totes les mancances de la disciplina econòmica, així com l'obstinació fatal amb què s'entesta a promoure, per la seua existència mateixa, una oposició arbitrària entre la lògica purament econòmica —basada en la concurrència, vector d'eficàcia— i la lògica social, sotmesa a la regla de l'equitat.

Dit això, assenyalarem que aquesta «teoria» originàriament dessocialitzada i deshistoritzada té, avui més que mai, els mitjans per a *fer-se vera*, empíricament verificable. En efecte, el discurs neoliberal no és un discurs com els altres. De manera semblant al discurs psiquiàtric dins del manicomi, segons Erving Goffman,¹ es tracta d'un «discurs fort» que només és tan fort i tan difícil de combatre perquè té al seu favor totes les forces d'un món de relacions de forces que ell contribueix a fer com és, especialment orientant les opcions

Pierre Bourdieu és catedràtic de Sociologia i membre del Collège de France. Autor d'una obra molt influent, en català se'n publicà recentment *Contrafocs* (Ed. 62). Aquest article aparegué a *Le Monde Diplomatique*, març 1998.

econòmiques dels qui dominen les relacions econòmiques i sumant així la seua pròpia força, com a element pròpiament simbòlic, a aquestes relacions de forces. En nom d'aquest programa científic de coneixement, convertit en programa polític d'acció, hom du a terme un immens *treball polític* (negat perquè, en aparença, és purament negatiu) adreçat a crear les condicions de realització i de funcionament de la «teoria»; un *programa de destrucció metòdica dels col·lectius*.

El moviment, fet possible per la política de desregulació financera, cap a la utopia neoliberal d'un mercat pur i perfecte, s'acompleix a través de l'acció transformadora i, cal ben dir-ho, *destructora* del conjunt de mesures polítiques (la més recent de les quals n'és l'AMI, l'Acord Multilateral d'Inversions, destinat a protegir les empreses estrangeres i les seues inversions contra els estats nacionals) que tenen com a objectiu de *posar en qüestió totes les estructures col·lectives* que podrien ser un entrebanc per a la lògica del mercat pur: la nació, el marge de maniobra de la qual no cessa de reduir-se; les categories laborals, amb –per exemple– la individualització dels salaris i de les carreres en funció de les competències individuals i l'atomització dels treballadors que en resulta; els col·lectius de defensa dels drets dels treballadors, sindicats, associacions, cooperatives; fins i tot la família, que perd una part del seu control sobre el consum arran de la constitució de mercats per classes d'edat.

El programa neoliberal, que extreu la seua força social de la força politicoeconòmica d'aquells sectors els interessos dels quals expressa –accionistes, operadors financers, industrials, polítics conservadors o socialdemòcrates conversos a la nova fe

del *laissez faire*, alts funcionaris de les finances, més acarnissats a l'hora d'imposar una política que afavorirà la seua pròpia desaparició per tal com, a diferència dels quadres empresarials, no corren cap risc de pagar-ne, arribat el cas, personalment les conseqüències–, tendeix globalment a afavorir el tall entre l'economia i les realitats socials i a construir així, en la realitat, un sistema econòmic conforme a la descripció teòrica, és a dir, una mena de màquina lògica que es presenta com una cadena d'imponderables que obliguen, de manera indefugible, els agents econòmics.

La mundialització dels mercats financers, sumada al progrés de les tècniques d'informació, assegura una mobilitat sense precedents dels capitals i dóna als inversors, delerosos de rendibilitat a curt termini per a les seues inversions, la possibilitat de comparar permanentment la rendibilitat de les grans empreses i, doncs, de penalitzar-ne els fracassos relatius. Al seu torn, les empreses, davant aquesta amenaça permanent, han d'ajustar-se cada vegada més ràpidament a les exigències dels mercats. Han de fer-ho així o exposar-se, com se sol dir, a «perdre la confiança dels mercats» i, al mateix temps, el suport dels accionistes, els quals, desitjosos d'obtenir una rendibilitat a curt termini, es troben en posició, cada vegada més, d'imposar la seua voluntat als gerents i de fixar-los normes, a través dels directors financers, i d'orientar-ne la política en matèria de contractacions, de plantilles i de salaris.

Avui s'instaura el regnat absolut de la flexibilitat, amb les contractacions per temps determinat i les interinitats o les reiterades «reestructuracions de plantilla». Al si de l'empresa, a través de la concurrència entre filials autònomes, entre

equips obligats a la polivalència i, en fi, entre individus, a través de la *individualització* de la relació salarial, que inclou la fixació d'objectius individuals; les entrevistes individuals d'avaluació; l'avaluació permanent; els augments individualitzats dels salaris o la distribució de primes en funció de la competència o els mèrits individuals; les carreres individualitzades; les estratègies de «responsabilització» tendents a forçar l'autoexplotació d'alguns quadres que, tot i ser simples assalariats sotmesos a una forta dependència jeràrquica, són alhora considerats responsables de les seues vendes, de la seua producció, de la seua sucursal, del seu magatzem, etc., com si fossen «autònoms»; exigència d'«autocontrol» que estén la «implicació» dels assalariats, d'acord amb les tècniques del «*management* participatiu» bastant més enllà del que són pròpiament càrrecs mitjans de les empreses. S'hi tracta, és clar, de tècniques de sotmetiment racional que, bo i imposant una sobrededicació al treball –i no sols als llocs de responsabilitat– i augmentant-ne la intensitat, tendeixen, al remat, a afeblir les referències i la solidaritat col·lectives.²

L'establiment pràctic del món darwinianà de la lluita de tots contra tots, a tots els nivells de la jerarquia, que troba els ressorts de l'adhesió a la feina i a l'empresa en la inseguretat, el sofriment i l'estrés, no hauria pogut, sens dubte, reeixir de manera tan completa sense la complicitat de les *disposicions precaritzades* generades per la inseguretat i l'existència, a tots els nivells de la jerarquia i fins i tot als més elevats, especialment pel que fa als quadres, d'un *exèrcit de reserva de mà d'obra esdevinguda dòcil per causa de la precarització* i per l'amenaça permanent de l'atur. El fona-

ment darrer de tot aquest ordre econòmic que es presenta sota el signe de la llibertat és, en efecte, la *violència estructural* de l'atur, de la precarietat i de l'amenaça d'acomiadament que implica: la condició de funcionament «harmònic» del model microeconòmic individualista és un fenomen de masses, l'existència de l'exèrcit de reserva dels aturats.

Aquesta violència estructural pesa així mateix damunt d'allò que hom en diu el contracte de treball (sàviament racionalitzat i apartat de la realitat per la «teoria dels contractes»). Mai el discurs empresarial no havia parlat tant de confiança, de cooperació, de lleialtat i de cultura d'empresa en una època en què hom obté tot-hora l'adhesió fent desaparèixer totes les garanties temporals (les tres quartes parts de les contractacions són per temps determinat, la proporció d'ocupacions precàries no para de créixer, l'acomiadament individual tendeix a no estar sotmès a cap restricció).

Hom comprova, així mateix, com la utopia neoliberal tendeix a encarnar-se en la realitat d'una mena de màquina infernal, que s'imposa, ineluctable, als mateixos dominadors. A l'igual que el marxisme en un altre temps, amb el qual, en aquest sentit, té bastants punts en comú, aquesta utopia suscita una formidable creença, la *free trade faith* (la fe en el mercat lliure), no sols en aquells que viuen materialment d'ella, com ara els financers, els propietaris de les grans empreses, etc., sinó també en aquells que n'extreuen bona part de les justificacions vitals, com ara els alts funcionaris o els polítics. Aquests sacralitzen el poder dels mercats en nom de l'eficàcia econòmica; exigeixen la supressió dels controls administratius o polítics que po-

drien fer nosa als propietaris del capital en la recerca purament individual de la maximització del benefici individual, elevat a model de racionalitat; volen bancs centrals independents; prediquen la subordinació dels estats nacionals a les exigències de la llibertat econòmica dels senyors de l'economia, amb la supressió de totes les regulacions dels mercats, començant pel mercat de treball, la prohibició dels dèficits públics i la inflació, la privatització generalitzada dels serveis públics i la reducció de les despeses públiques i socials.

Sense haver de compartir necessàriament els interessos econòmics i socials dels autèntics creients, els economistes tenen molts interessos específics en el camp de la ciència econòmica que els fan retre una contribució decisiva –i tant fa els seus estats d'ànim quant als efectes econòmics i socials de la utopia que ells abillen de raó matemàtica– a la producció i reproducció de la creença en la utopia neoliberal. Allunyats per tot allò que és la seua existència i, sobretot, la seua formació intel·lectual –molt sovint purament abstracta, llibresca i teoricista– del món econòmic i social real, tenen una tendència especial a confondre les coses de la lògica amb la lògica de les coses.

Refiant-se de models que pràcticament mai no tindran ocasió de sotmetre a la prova de la verificació experimental, propensos a mirar-se amb desdeny els assoliments de les altres ciències històriques, en les quals no reconeixen la puresa i la transparència cristal·lina dels seus jocs matemàtics, i de les quals són incapaços sovint de comprendre'n la veritable necessitat i la profunda complexitat, participen i col·laboren en un canvi econòmic i social d'enorme volada. Tot i que algunes conse-

qüències d'aquest canvi potser els causaran fins i tot horror (i llavors cotitzaran al Partit Socialista i donaran consells experts als seus representats en les instàncies del poder), no pot desplaure'ls per tal com, malgrat que puga haver-hi fallides, que sempre podran atribuir a allò que en diuen de vegades «bombolles especulatives», tendeix tanmateix a donar realitat a la utopia ultraconseqüent (com algunes formes de bogeria) a la qual ells han consagrat la vida.

I malgrat tot, tenim el món davant nostre, hi podem veure directament els efectes de la gran utopia neoliberal duta a la pràctica: no tan sols la misèria d'una fracció cada vegada més consistent de les societats més avançades econòmicament, l'increment extraordinari de les diferències d'ingressos, la desaparició progressiva dels universos autònoms de producció cultural, cinema, edició, etc., com a conseqüència de la intrusió imposada dels valors comercials, sinó també i sobretot la destrucció de totes les instàncies col·lectives capaces de contrarestar els efectes de la màquina infernal i, en primer lloc, de l'Estat, dipositari de tots els valors universals associats a la idea d'allò *públic*, i la imposició a tot arreu, en les altes esferes de l'economia i de l'Estat, o al si de les empreses, d'aquesta mena de darwinisme moral que, amb el culte al *winner*, al guanyador, format en matemàtiques superiors i amb una gran elasticitat, instaura com a norma de totes les pràctiques la lluita de tots contra tots i el *cinisme*.

¿Podem esperar que la massa extraordinària de sofriment que produeix un règim politicoeconòmic com aquest donarà un dia lloc a un moviment capaç d'aturar la cursa cap a l'abisme? De fet, ens trobem ací davant una paradoxa extraor-

dinària: mentre que els obstacles que hom troba en la temptativa de realització del nou ordre —el de l'individu sol, però lliure— són atribuïts a hores d'ara a rigideses i arcaïsmes i hom blasma d'antuvi qualsevol mena d'intervenció directa i conscient, sobretot si és a càrrec de l'Estat, perquè considera que s'estavellarà contra el mur del mecanisme pur i anònim —el mercat (tot oblidant que aquest és també terreny de joc d'interessos)—, allò que en realitat fa que l'ordre social no s'enfonse en el caos malgrat el volum creixent de població precaritzada és, precisament, la continuïtat o la pervivència de les institucions i dels agents de l'ordre antic en vies de desballestament, i la tasca de tota mena de treballadors socials, així com els ressorts de solidaritat social, tant familiar com d'un altre tipus.

El pas al «liberalisme» s'acompleix de manera insensible, i imperceptible doncs, com la deriva dels continents; amaga així els seus efectes, els més terribles dels quals es veuran a llarg termini. Uns efectes que es troben així mateix dissimulats, paradoxalment, per les resistències que suscita tot d'una entre aquells que defensen l'ordre antic i posen en joc els recursos de què aquest diposava, les velles solidaritats, les reserves de capital social que protegeixen tota una part de l'ordre social actual i n'eviten la caiguda en l'anomia. (Un capital que si no es renova, si no es reproduceix, està abocat a la desaparició, però que no s'esgota d'una dia per l'altre).

Ara bé, aquestes forces de «conservació», que fóra massa fàcil dir-ne forces «conservadores», són també, des d'un altre punt de vista, forces de *resistència* a la instauració del nou ordre, i poden esdevenir forces subversives. I si es pot mantenir alguna esperança raonable és perquè hi ha

encara, en les institucions estatals i també en les disposicions dels agents (especialment en les més identificades amb aquestes institucions, com ara els quadres de l'administració), unes forces que si bé en aparença —com se'ls retreu sovint— defensen tot simplement un ordre desaparegut i els «privilegis» corresponents, de fet han de treballar —no poden fer una altra cosa— per inventar i construir un ordre social que no tindrà com a única llei la recerca de l'interès egoista i la passió individual del benefici, un ordre social on trobaran un lloc els col·lectius orientats vers la *recerca racional de fins col·lectivament elaborats i aprovats*.

Entre aquests col·lectius, associacions, sindicats i partits, caldrà reconèixer-li un lloc especial a l'estat, l'estat nacional o —millor encara— supranacional, és a dir, europeu (etapa cap a un estat mundial), capaç de controlar i gravar amb eficàcia els beneficis obtinguts als mercats financers i, sobretot, de contrarestar l'acció destructiva que exerceixen aquests en el mercat de treball, tot organitzant, amb l'ajuda dels sindicats, l'elaboració i la defensa de l'*interès públic* que, es vulga o no, no sortirà mai, ni tan sols amb alguna errada matemàtica, de la visió de comptable (en un altre temps hom n'hauria dit de «botiguer») que la nova fe presenta, a hores d'ara, com la forma suprema de la realització humana. □

Traducció de Jaume Soler

1. Erving Goffman, *Asiles. Etudes sur la condition sociale des malades mentaux*, Editions de Minuit, París, 1968.
2. Quant a tot això, vegeu els dos números d'*Actes de la recherche en sciences sociales* dedicats a les «Noves formes de dominació en el treball» (1 i 2), núm. 114, setembre 1996, i núm. 115, desembre 1996, i molt especialment la introducció de Gabrielle Balasz i Michel Pialoux «Crise du travail et crise du politique», núm. 114, pp. 3-4.